

**ВІСНИК НАУКИ ТА
ОСВІТИ**
ISSN 2786-6165 (ONLINE)

Nº 3(33) 2025

Видавнича група «Наукові перспективи»
Християнська академія педагогічних наук України

«Вісник науки та освіти»

*(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 3(33) 2025

Київ – 2025

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

"Bulletin of Science and Education"

*(Series" Philology ", Series" Pedagogy ", Series" Sociology ",
Series" Culture and Art ", Series" History and Archeology")*

Issue № 3(33) 2025

Kiev – 2025

**«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка»,
Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та
археологія»)»: журнал. 2025. № 3(33) 2025. С. 2230**

*Рекомендовано до видавництва Всеукраїнською Асамблеєю докторів наук з державного управління
(Рішення від 31.03.2025, № 10/3-25)*

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022
№ 894 журналу присвоєні категорії "Б" із історії та археології
(спеціальність - 032 Історія та археологія) та педагогіки
(спеціальність - 011 Освітні, педагогічні науки)**

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.12.2022
№ 1166 журналу присвоєна категорія Б з філології (спеціальність -
035 філологія)**

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, Всеукраїнської асоціації педагогів і психологів з духовно-морального виховання та Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів філології, соціології, науки про освіту, історії, археології, а, також, культурології та мистецтвознавства з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а, також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходиться застосування тематика наукового журналу

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar

Головний редактор: Гурко Олена Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна)

Редакційна колегія:

- ✚ Александрова (Верба) Оксана Олександрівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики Харківського національного університету імені І. П. Котляревського, (Харків, Україна)
- ✚ Афонін Едуард Андрійович - доктор соціологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, (Київ, Україна)
- ✚ Булатов Валерій Анатолійович - старший викладач кафедри дизайну Українського гуманітарного інституту, член спілки дизайнерів України
- ✚ Вакулик Ірина Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
- ✚ Волошенко Марина Олександрівна – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет "Одеська політехніка" (Одеса, Україна)
- ✚ Вуколова Катерина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна), доцент Дніпровського відділення центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України, Дніпро, Україна (Дніпро, Україна)
- ✚ Головна Алла Василівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Гончарук Віталій Володимирович – к.пед.н., старший викладач кафедри хімії та екології «Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини», (м. Умань, Україна)
- ✚ Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)

- Суркова К.В., Данилко О.Г., Радул С.Г.** 1425
*ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СКЛАДНОСТІ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАВДАНЬ ДЛЯ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ*
- Сясєв А.В.** 1437
*ІНТЕГРАЦІЯ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННЯ ВИЩОЇ
МАТЕМАТИКИ*
- Твердохліб Г.В.** 1455
*ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ДОПО-
МОГОЮ ЧАТ-БОТІВ*
- Терещук Г.В., Янкович О.І., Гладюк Т.В.** 1466
*ТИПОЛОГІЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВ-
НОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ*
- Толочко С.В.** 1480
*НАВЧАЛЬНО- І НАУКОВО-МЕТОДИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ
ВЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ ЗЗСО ПІД ЧАС
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ*
- Торічний О., Тушко К.** 1496
*ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО
ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА: ВІД МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ДО
ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ*
- Трегуб К.М., Трегуб Є.М., Гребньова І.В.** 1505
*РОЗВИТОК ВАЖКОЇ АТЛЕТИКИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ
УКРАЇНИ*
- Федорієнко В.А., Прокопенко О.С., Войтех К.Р., Скобовят Ю.М.,
Скобовят П.Ю.** 1515
*РОЛЬ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИКА
У ПОВСЯКДЕННІЙ ТА БОЙОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ*
- Фотинюк В.Г.** 1531
*ПРИНЦИПИ, ЗМІСТ, ЗАСОБИ ТА ФОРМИ РОБОТИ З
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗУ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ ЗВО*
- Хабенко М.Є.** 1542
*РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМ-
НИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕ-
СІЙНОГО НАВЧАННЯ*

УДК 373.2.015.31

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-3\(33\)-1466-1479](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-3(33)-1466-1479)

Терещук Григорій Васильович доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри сфери обслуговування, технологій та охорони праці, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-1717-961X>

Янкович Олександра Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0003-4253-5954>

Гладюк Тетяна Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0001-5255-621X>

ТИПОЛОГІЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті зазначено, що вирішальне значення для ефективності формування пізнавальної активності здобувачів дошкільної освіти мають чинники, які забезпечують формувальний вплив на процес, їх види, природа, спрямованість, стабільність тощо. Актуалізовано проблему чинників формування пізнавальної активності тим, що вона є основою інтелектуально-пізнавальної готовності дітей 6-7-го року життя до навчання у початковій школі. За результатами аналізу праць вітчизняних дослідників виявлено слабку узгодженість між рівнями чинників, систематизованість вибору типологічних ознак тієї чи іншої групи, наявність категоріальної плутанини між поняттями «фактори», «чинники», «умови» та «механізми». Визначено мету дослідження – обґрунтувати типологію чинників формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку задля визначення ступеня їх впливу на цей процес.

З'ясовано значення типології чинників формування пізнавальної активності старших дошкільників і доцільність вивчення їх видів та впливу для більш ефективного, якісного проектування педагогічних умов здійснення формувальних впливів на когнітивну сферу дошкільників. Обґрун-

товано, сутність чинників формування пізнавальної активності старших дошкільників як причин, рушійних сил, діяльних механізмів пізнання навколишнього світу дітьми 6-7-го року життя. Узагальнено, що чинники є зв'язувальним явищем між факторами формування особистості (спадковість, середовище, освітній процес та власна активність особистості дитини) та умовами – обставинами, за яких таке становлення відбувається. Охарактеризовано типи чинників формування пізнавальної активності як парні поняття, в основі яких здвоєні суперечливими взаємними зв'язками конструкти, що реалізуються як взаємопов'язані протилежності. Доведено, що для визначення педагогічних умов формування пізнавальної активності старших дошкільників необхідно брати за основу сприятливі впливи різних типів (об'єктивні і суб'єктивні, внутрішні і зовнішні, необхідні і достатні, загальні та специфічні тощо) та видів (освітні, соціальні, психологічні, економічні, ідеологічні, екологічні; особистісні – здобувача та педагога – чинники потреб та інтересів, статусу в різних системах міжособистісних взаємин, ціннісного самоставлення до процесу пізнання; середовищного впливу – локальні (сімейно-родинного, предметно-ігрового старшої дошкільної групи, освітньо-розвивального середовища ЗДО), регіональні (місцевість, клімат, пізнавальна насиченість та варіативність рідного для дитини краю, мала Батьківщина); національні (загальнодержавні, етнічні), міжнародні тощо).

Ключові слова: чинники, типологія, формування, пізнавальна активність, старші дошкільники, педагогічні умови, фактори.

Tereshchuk Grygorii Vasylovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding members (Academicians) of NAES of Ukraine, Professor of the Department of Service, Technology and Occupational Safety, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, , <https://orcid.org/0000-0003-1717-961X>

Yankovych Oleksandra Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Methods of Primary and Preschool Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0003-4253-5954>

Hladiuk Tetiana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Methods of Primary and Preschool Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, orcid.org/0000-0001-5255-621X

THE TYPOLOGY OF FACTORS FOR THE COGNITIVE ACTIVITY FORMATION OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article notes that the factors and circumstances in which it is formed, their types, nature, orientation, stability, etc. are crucial for the effectiveness of the formation of cognitive activity of preschool education students. The problem of the factors of cognitive activity formation is actualized by the fact that it is the basis of intellectual and cognitive readiness of children of 6-7 years of age for primary school education. The analysis of the works of the Ukrainian researchers revealed a lack of coherence in the psychological and pedagogical science between the levels of factors, the validity of the choice of typological features of a particular group, the presence of substitution of the concepts of 'agents', 'factors', 'conditions' and 'mechanisms'. The purpose of the study is to substantiate the typology of factors of formation of cognitive activity of senior preschool children. The scientific and pedagogical problematic of the typology of factors of formation of cognitive activity of senior preschoolers and the expediency of studying their types and influence for more effective, high-quality design of pedagogical conditions for the implementation of formative influences on the cognitive sphere of preschoolers is clarified. The essence of the factors of formation of cognitive activity of senior preschoolers as causes, driving forces, active mechanisms of cognition of the world by children of 6-7 years of age is substantiated. It is generalized that the factors are a linking phenomenon between the factors of personality formation (heredity, environment, educational process and the child's own activity) and the conditions – the circumstances under which such formation takes place. The types of factors of formation of cognitive activity are characterized as paired concepts, based on twin constructs with contradictory mutual relations, which are realized as single opposites. It is proved that in order to determine the pedagogical conditions for the formation of cognitive activity of senior preschoolers, it is necessary to take as a basis the favourable influences of various types (objective and subjective, internal and external, necessary and sufficient, general and specific, etc; personal – of the applicant and the teacher – factors of needs and interests, status in different systems of interpersonal relations, value attitude to the process of cognition; environmental influence – local (family, subject and game of the senior preschool group, educational and developmental environment of the GPE), regional (locality, climate, cognitive saturation and variability of the child's native land, small homeland); national (national, ethnic), international).

Keywords: factors, typology, formation, senior preschool children, cognitive activity, pedagogical conditions, preschool education.

Постановка проблеми. Особистісно зорієнтована парадигма дошкільної освіти реалізується в різних моделях організації освітнього процесу. Істотним у диференціації моделей є вияв активності і свободи дошкільників у пізнанні навколишньої дійсності, застосування тих чи інших засобів розумового розвитку дітей, упровадження сучасних технологій формування пізнавальної спрямованості поведінки тощо. Спільним для них є те, що в їх основі покладено суб'єктний підхід, реалізація якого спрямована на розвиток пізнавальної самодіяльності дітей, набутті суб'єктності у різних видах діяльності. Вирішальне значення для ефективності формування пізнавальної активності здобувачів дошкільної освіти мають умови, в яких здійснюються на неї формувальні впливи, їх природа, спрямованість, стабільність тощо. Актуалізує проблему умов формування пізнавальної активності і той, факт що вона є основою інтелектуально-пізнавальної готовності дітей 6-7-го року життя до навчання у початковій школі.

Складність її розв'язання зумовлена тим, що в психолого-педагогічній дошкільній науці немає узагальненого і чітко спрямованого тлумачення сутності таких умов. Тому науковці використовують як синонімічні поняття «умови» (наприклад, психолого-педагогічні), «обставини», «чинники», «фактори», «причини», «механізми» тощо. Не сприяє її розв'язанню і те, що науковці не об'єднують ці феномени у групи, не класифікують, чим не відображають взаємозв'язків між сутнісними ознаками, сторонами того чи іншого чинника формування пізнавальної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна дослідниця Л. Проколієнко, характеризуючи розвиток допитливості в структурі пізнавальної активності старших дошкільників, обґрунтовувала умови навчання і виховання як чинники її формування [15]. Учений М. Фіцула під чинниками пізнавального розвитку особистості вказує внутрішні і зовнішні суперечності [17, с. 25]. На думку дослідників А. Кузьмінського, В. Омеляненка, доцільно виокремлювати суб'єктивні та об'єктивні фактори як чинники, а також зовнішні і внутрішні, під дією яких, здобувачі оптимально оволодівають способами пізнавальної діяльності, у них формуються пізнавальні інтереси до навчальної діяльності [11, с. 93-94; с. 208-209]. Учений Є. Хриков, також виокремлює об'єктивні чинники, фактори, які входять до структури науково-педагогічного знання [18]. Значну цінність для нашого дослідження становить підхід О. Кононко, яка об'єднує чинники у групи, зокрема пізнавального розвитку, відповідно до векторів життя особистості людини. Узагальнюючи її підхід, можна вважати, що вчена виділяє такі: загальнолюдські, загальнонаціональні, сімейні, особистісні та суспільні [9, с. 36-38]. Результати аналізу праць вітчизняних

дослідників свідчать, що в науці немає узгодженості між рівнями чинників, відсутні обґрунтування вибору типологічних ознак тієї чи іншої групи, автори обмежуються лише уживанням їх термінів тощо.

Мета статті – обґрунтувати типологію чинників формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку задля визначення ступеня їх впливу на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Упорядкуємо термінологічний апарат та обґрунтуємо авторську позицію щодо ключових понять дослідження. Оскільки пізнавальна активність старших дошкільників є об'єктом формувальних впливів і входить до більш загальної системи формування особистості дитини в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, охарактеризуємо фактори її становлення.

У педагогічній науці не виявляємо єдності тлумачень між науковцями щодо факторів та чинників формування особистості дитини, учені їх синонімізують, взаємозамінюють.

Учені В. Галузяк, М. Сметанський, В. Шахов, виокремлюють «три генеральні фактори – спадковість, стихійність та організованість середовища, активність самої людини» [4, с. 29]. Прикметно, що ці дослідники вказують на «генеральність» як найбільш узагальнену ознаку їх виокремлення. Важливо, що вони розмежовують стихійний вплив середовища на формування особистості та організований. Вважаємо, що ці ознаки більше стосуються до поняття «чинників», оскільки відображають прикладну сторону, а не узагальнену категорію педагогіки.

На думку І. Зайченка, фактор і чинник – це одне і те ж. Вчений стверджує, що на процес і результат формування особистості спільно впливають три фактори – середовище, виховання та спадковість [8, с. 40]. Однак, зауважує вчений, такий спільний вплив чинників може бути як оптимальним, так і негармонійним. Тому сутнісною їх характеристикою вчений вважає *узгодженість* їх дій.

Дослідниця А. Семенова виокремлює два фактори: *ендопсихічний* – «внутрішня взаємозалежність психічних елементів і функцій» та *екзопсихічний* – «ставлення людини до зовнішнього середовища» [16, с. 94]. На думку вченої, ці фактори не існують поза межами особистості людини, не визначають спрямованості на її формування. Виявляючись структурними компонентами особистості людини, ці два фактори «не можуть існувати окремо та протиставлятися, вони утворюють єдність» [16, с. 95]. Хоча вчена не виокремлює активність як окремий фактор або чинник формування, вона характеризує цих два, що базуються на ній, активність самої людини і є основою спільної їх дії.

Відомим у науці є підхід характеристики факторів та чинників формування особистості через механізми дії рушійної сили. В. Омеляненко,

А. Кузьмінський, вказують, що факторами становлення особистості є природно-соціальне середовище, біологічне та соціальне успадкування, активність самої людини [11, с. 52]. Окрім цього, вони зазначають, що дія чи вплив цих факторів зумовлюється протиріччями, суперечностями: «дія рушійної сили – це обов'язковий чинник процесу пізнання» [11, с. 52]. Такі суперечності вони класифікують так: зовнішні і внутрішні, суб'єктивні і об'єктивні, істотні та неістотні. Таким чином, на думку цих дослідників, поняття фактора вміщає у себе поняття чинників, перші – мають більш загальний характер, а останні – відображають практичний аспект їх реалізації. Можна припустити, що поняття факторів підпорядковує собі поняття чинників формування особистості. Подібної думки дотримується М. Фіцула. В основі його підходу три фактори формування особистості: середовище, спадковість та виховання, джерелом дії яких вчений визначає внутрішні і зовнішні суперечності, вони ж і становлять «внутрішній зміст» дії цих факторів [17, с. 44-46].

Таким чином, основними генеральними факторами формування особистості дитини дошкільного віку можна вважати біологічну спадковість, середовище, активність дитини та освітній процес (навчання, виховання, що зумовлюють розвиток). Вплив факторів більшою чи меншою мірою визначається дією протилежностей не в межах самого фактора, а саме тих суперечностей, які парно єдині між ними. У такому разі можна стверджувати, що фактори діють спільно, нероздільно, хоча вплив однієї зі сторін суперечності, яка відображає конкретний фактор, може бути визначальним, домінантним тощо. Поняття фактора охоплює поняття чинників, яких може бути кількісно більше. Саме чинники лежать в основі суперечностей: парних конструкцій з двох чинників, які є протилежністю, до певної міри характеризуються боротьбою між собою, і водночас єдиністю. З огляду на це, чинники недоцільно ототожнювати із поняттям факторів.

В психолого-педагогічній науці є група дослідників, які характеризують фактори формування особистості як умови.

Учений Д. Ніколенко стверджує, що хоча зовнішні умови діють в єдності із внутрішніми (передумовами), однак провідним фактором у формуванні особистості дитини є перші. Окрім того, на думку дослідника таких факторів є чимало. З-поміж усіх «умов життя», вчений конкретизує, наприклад, категорію соціальних факторів: економічні, політичні, ідеологічні, трудові та інші [19, с. 38-39]. Отже, науковець не розмежовує ключових для нас понять, але вказує на ознаку *єдності впливу* умов/факторів на формування особистості.

Дослідник С. Максимюк зазначає, що для становлення особистості необхідно три умови: спадковість, середовище та навчання і виховання

[14, с. 55]. Водночас учений вказує на *комплексність* їх спільної дії. Однак, далі вчений характеризує значення виховання у формуванні особистості, що воно може реалізуватись як *«створення умов для всебічного розвитку»*, а також бути засобом ізолювання особистості *«від несприятливих умов її формування і розвитку»* [14, с. 56]. Таким чином, вчений вживає у значенні факторів поняття умови, що ускладнює логіку розуміння його позиції, адже далі вказує на прикладний і, на нашу думку, більш доцільний характер умов: їх можна створювати (проектувати, конструювати, організовувати), і що можуть бути такі умови, які є засобом негативного (несприятливого) впливу на становлення особистості.

Вітчизняна дослідниця Л. Проколієнко теж обґрунтовує сутність факторів формування особистості як умови. В основі її дослідження – проблемне запитання *«Що ж в умовах життя найбільше впливає на розумовий розвиток дитини?»* [15, с. 10]. Як і інші вчені, вона визначає, що для успішного спрямування розумового розвитку до уваги необхідно брати вроджені передумови (вродженість і успадкованість), середовище та умови навчання і виховання. Однак далі вчена оперує такими поняттями: *«умови утробного розвитку»*, *«умови життя і виховання»*, *«суспільні умови розвитку дитини»*, *«конкретні життєві умови»*, *«умова розумового виховання»* тощо. З цього переліку помітно, що науковиця не розмежовує найзагальніші категорії факторів, умови навколишнього середовища та ті умови, які становлять педагогічний інструментарій вихователя. Зауважимо, що учена-психолог вказує на важливу для нас *наслідковість впливу умов*, коли обґрунтовує відомі випадки несформованості психіки дітей, які виживали у тваринному середовищі: *«це є прямим наслідком умов їхнього життя»* [15, с. 9]. Наголошує дослідниця і на тому, що одна умова (вчена має на увазі фактор) не може бути вирішальною у розумовому розвитку дітей, а тому необхідним є спектр умов, їх різноманіття: *«за різних умов існування виникають різні ознаки і властивості»*, однак вплив їх на формування дитячої особистості буде також різним [15, с. 9].

Учена Н. Волкова під умовами формування особистості розуміє її спадковість, діяльність та середовище [3, с. 39-40]. Дослідниця оперує поняттям *«сприятливі суспільні (соціальні) умови»*, наголосивши, що для розвитку вроджених здібностей і задатків особистості необхідно *«створювати відповідні умови»*. Ще далі вказує, що на формування особистості істотне значення має середовище, а саме в його структурі *«природні чинники»* та *«соціальні умови існування»* [3, с. 41]. Послуговується вчена і поняттям *«чинники»* як внутрішні спонуки до оволодіння суспільним досвідом [3, с. 41]. Значну увагу Н. Волкова приділяє характеристиці умов розвитку особистості, об'єднавши їх у дві групи: *зовнішні* (природне та

соціальне середовище) та *внутрішні*, які «існують у самому індивіді» [3, с. 42]. Прикметно, що вчена вказує на діалектичну природу зворотного зв'язку між ними: вони переходять одне в інше, і тоді реалізуються уже як *об'єктивні* (зовнішні) та *суб'єктивні* (внутрішні). Покликаючись на визначене поняття Г. Костюка про саморух і його значення для формування особистості, науковиця вказує, що саме завдяки внутрішнім, суб'єктивним умовам здобувача залежить, що із зовнішніх, об'єктивних стане для нього особистісно значущим, і таким чином стане «*фактором* його активності» [3, с. 42]. Узагальнює Н. Волкова, що саме дорослим (батькам і педагогам) належить «*забезпечувати умови* для здійснення «саморуху» особистості у процесі становлення» [3, с. 45]. Отже, вчена не диференціює поняття факторів, чинників та умов формування особистості дитини, однак виокремлює їх попарні групи (зовнішні-внутрішні, об'єктивні-суб'єктивні) та вказує на зв'язки між ними. Нам імпонує позиція науковиці щодо необхідності створення, забезпечення умов для всебічного розвитку здобувачів освіти.

Ураховуючи результати аналізу психолого-педагогічних джерел, необхідно диференціювати поняття «чинники» від «фактори» та «умови».

Етимологічно, лексеми чинник, вчинок та причина мають спільний корінь, однак кожне з них має свій семантичний відтінок. Саме слово чинник утворене суфіксальним способом від праслов'янського *чин* (сїпъ), що означає порядок і/або діяння, а суфікс *-ник* вказує на те, що його зумовлює [7, с. 321]. Слово вчинок утворене префіксально-суфіксальним способом, у якому префікс *в-* вказує на доконаність, завершеність, а суфікс *-ок* на конкретну дію, яку виконали, здійснили тощо. Лексема «причина» утворена префіксальним способом із додаванням закінчення. Префікс *при-* вказує на те, що передує вчиненню, у поєднанні із коренем *чин*, який вказує на підставу, основу для дії [6, с. 583]. Отже, порівняльно-морфологічний та етимологічний аналіз свідчать, що на мовному рівні помітним є спільнокореневість зазначених лексем, і що вони номінують те, що передує дії, є підставою для неї, тобто те, що її зумовлює.

Чинник, у нашому розумінні є рушійною силою, дієвою причиною дій та формувальних впливів на особистість дитини дошкільного віку. На відміну від категорії факторів вони характеризуються не докритою узагальненістю, а відображають спрямованість на конкретні якості становлення людини.

Окрім того, без дії того чи іншого чинника фактор не реалізується, не пов'язується з іншими, не виявляється їх спільність дії. Фактори, як стверджує Є. Хриков, «існують об'єктивно» [18, с. 6], а тому не потребують об'єднання у групи чи відповідної класифікації. Однак, чинників є чимала

кількість, вони можуть бути *сприятливими* і *несприятливими*, або ж *позитивними* чи *негативними* тощо. Учена О. Кононко, наприклад вказує, що чинники можуть бути *основними* (а значить і другорядними, супутніми) і зумовлювати/спричиняти зміни [9, с. 34]. Вчена наголошує, що «ігнорування факту їх існування (змін), применшення їх значення для особистісного становлення дошкільника знижує ефект педагогічних впливів» [9, с. 34], ускладнює чітку зорієнтованість педагогів у моніторингу власної педагогічної діяльності, виявленні проблем і завдань, що потребують нагального вирішення тощо.

Близьким до нашого розуміння є трактування чинників О. Вишневським як педагогічного інструментарію: тобто чинники сприятливого, позитивного впливу на особистість. Вчений докладно обґрунтовує їх зміст та об'єднує у 4 групи: соціальні інститути виховання і розвитку; чинники, які характеризують діяльність вихователя; чинники самовиховання і саморозвитку особистості; зовнішні чинники з якими дошкільники взаємодіють як суб'єкт [2, с. 262-263]. І хоча вчений не обґрунтовує більш детально причину вибору саме таких ознак для об'єднання у групи, важливим є те, що він вказує на прикладний їх характер, спрямованість на конструювання освітнього процесу тощо.

Складний і суперечливий характер освітнього процесу в закладі дошкільної освіти здійснюється під дією чималої кількості чинників, впливи яких необхідно прогнозувати та вивчати. Погоджуємося із думкою А. Литвина та О. Мацейко, що розвиток системи дошкільної освіти, процесу формування пізнавальної сфери дошкільників можуть як каталізувати, так і гальмувати різні чинники й обставини [12, с. 43]. Якщо чинники визначаємо як те, що є причиною досягнення результату, то умови – це обставини, за яких здійснюється таке досягнення.

У педагогічних дослідженнях часто умови щодо чинників тлумачать з позицій наслідковості. Тому педагогам, вихователям, як і науковцям необхідно оволодівати вмінням конструювати педагогічні умови, зважаючи на ті чинники і необхідні для їх дії обставини, щоб досягти позитивних формувальних впливів на когнітивну сферу дітей 6-7-го року життя. Таким чином, саме чинники пов'язують між собою фактори та умови формування пізнавально спрямованої особистості дитини, адже спричиняють досягнення результату, призводять до його здобуття.

Залежно від факторів і специфіки розвитку пізнавальної активності старших дошкільників чинники характеризуємо за парними ознаками: необхідність і достатність, суб'єктивні і об'єктивні, загальні і специфічні, зовнішні і внутрішні тощо.

Зовнішні детермінують результат не безпосередньо, а опосередковано – через внутрішню природу, особистісну значущість об'єкта для

суб'єкта. Тому, внутрішні ще номінують причинами (самоактивність, саморух, рушійні сили пізнання), тоді як зовнішні – обставинами пізнавальної ситуації [12, с. 47]. Тому пізнавальна діяльність старших дошкільників базується на власній активності у пізнанні, а не лише на організаційній ролі вихователя у навчально-пізнавальній діяльності. З огляду на це дослідники вважають, що чинники, і спроектовані на їх основі педагогічні умови, не доцільно зводити винятково до зовнішніх впливів, що діють ізольовано від внутрішньої, психічної природи особистості на процес її навчання, виховання і розвитку пізнавальної сфери у цілому. Передусім пізнавальна активність детермінується мотивами і потребами в пізнанні. Як стверджує Г. Костюк, зовнішні і внутрішні чинники перебувають у суперечливих взаємозв'язках і є причиною саморуху, зокрема у пізнавальному розвитку особистості дитини [10, с. 89, с. 104]. Суголосними з цього приводу є охарактеризовані вище наукові погляди В. Омеляненка, А. Кузьмінського, М. Фіцули тощо.

Учена В. Гальченко досліджувала психологічні чинники прояву винахідливості у дошкільників. Вважаємо, що досліджуваний нею феномен належить до пізнавальної сфери особистості, свідчить про найвищий рівень розвиненості синтезованого виду діяльності: з одного боку – власне пізнавальна діяльність, а з іншого – творча. Вчена студіювала означений феномен у руслі творчості дошкільників [5]. Цінними для нас є визначені дослідницею чинники, зокрема внутрішні, які детермінуємо як особистісні («цінування здобувачем власної системи правил розв'язання завдання; інтерес дитини до перетворення навколишньої дійсності через створення нових, невідомих раніше неіснуючих у досвіді дитини образів чи предметів; прагнення дошкільника переосмислювати функції об'єктів для використання їх у новій якості; потреба дошкільника у творчому самовираженні») та два підвиди зовнішніх: соціально-психологічні та освітні («творчий характер взаємин з оточуючими, наявність позитивного психологічного клімату в родині, компетентність батьків з питань розвитку винахідливості дітей; створення креативно збагаченого навчально-виховного середовища, високий творчий потенціал педагога») [5, с. 3].

Таким чином, окрім загальної тенденції до визначення парних типів чинників (зовнішні та внутрішні), необхідно диференціювати їх видову різноманітність: за особистісною значущістю (чинники здобувачів, чинники педагога, чинники спільної партнерської взаємодії тощо) та змістом: соціально-психологічні, освітні (педагогічні) та ін.

Вітчизняна учена Л. Лохвицька у процесі експериментального дослідження пізнавальних інтересів старших дошкільників у навчально-ігровому середовищі ЗДО виявила, що їх сформованість залежить від двох

груп чинників: об'єктивних («зміст навчального матеріалу в програмно-ігровому середовищі; функціональний зміст організації пізнавальної діяльності дошкільників: форми, методи і засоби») та суб'єктивних («статус дитини в структурі особистих взаємин у товаристві однолітків; її становище у сімейній системі взаємин; взаємини із педагогами; потреба у пізнанні, діяльності, спілкуванні, самоствердженні, самореалізації тощо») [13, с. 14]. Чинники першої групи не залежать від особистості дитини, вони існують поза межами її особистісного впливу та визначення. Однак вона шляхом власної активності може узгоджувати, приймати їх, погоджуватись на їх вплив, іноді не повністю усвідомивши. Чинники другої групи відображають суб'єктність старших дошкільників. Їх також доцільно об'єднати у підвиди: чинники взаємин, чинники потреб та інтересів, чинники особистісного самоставлення тощо.

Висновки. Отже, типологія чинників формування пізнавальної активності старших дошкільників є науково-педагогічною проблемою, а вивчення їх видів та впливу сприяє більш ефективному та якісному проектуванню педагогічних умов здійснення формувальних впливів на когнітивну сферу дошкільників. Результати нашого дослідження полягають у тому, що:

- чинники формування пізнавальної активності старших дошкільників тлумачимо як причини, рушійні сили, діяльні механізми пізнання навколишнього світу дітьми 6-7-го року життя;
- чинники є синтетичним явищем між факторами формування особистості (спадковість, середовище, освітній процес та власна активність особистості дитини) та умовами – обставинами, за яких таке становлення відбувається;
- типи чинників формування пізнавальної активності є парними поняттями, а в їх основі здвоєні суперечливими взаємними зв'язками конструкти, що реалізуються як єдності протилежностей;
- для визначення педагогічних умов формування пізнавальної активності старших дошкільників необхідно брати за основу сприятливі впливи різних типів (об'єктивні і суб'єктивні, внутрішні і зовнішні, необхідні і достатні, загальні та специфічні тощо) та видів (освітні, соціальні, психологічні, економічні, ідеологічні, екологічні; особистісні – здобувача та педагога – чинники потреб та інтересів, статусу в різних системах взаємин, ціннісного самоставлення до процесу пізнання; середовищного впливу – локальні (сімейно-родинного, предметно-ігрового старшої дошкільної групи, освітньо-розвивального середовища ЗДО), регіональні (місцевість, клімат, пізнавальна насиченість та варіативність рідного для дитини краю, мала Батьківщина); національні (загальнодержавні, етнічні), міжнародні тощо).

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні таксономії чинників формування пізнавальної сфери дітей 6-7-го року життя, вивченні позитивного досвіду в авторських педагогічних системах минулого і сучасності для впровадження в масову практику.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти. МОН України, 2021. 38 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_povu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. К.: Академвидав, 2007. 616 с.
4. Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. Педагогіка: навчальний посібник. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2006. 400 с.
5. Гальченко В. М. Психологічні чинники розвитку винахідливості у дітей дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2011. 21 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 4: Н–П / Ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.). НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 2003. 657 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 6: У–Я / Ред. кол.; О. С. Мельничук (гол. ред.). НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 2012. 568 с.
8. Зайченко І. В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. К., «Освіта України», «КНТ», 2008. 528 с.
9. Кононко О. (ред.). Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: науково-методичний посібник. К.: Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.
10. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Рад. школа, 1989. 608 с.
11. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. К.: Знання-Прес, 2008. 447 с.
12. Литвин А., Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. №4. С. 43-63.
13. Лохвицька Л. В. Формування пізнавальних інтересів дітей старшого дошкільного віку в навчально-ігровому середовищі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 19.00.08. Київ, 2000. 21 с.
14. Максимюк С. П. Педагогіка: навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 667 с.
15. Проколієнко Л. М. Формування допитливості у дітей дошкільного віку. К., 1979. 88 с.
16. Семенова А. В. (ред.), Гурін Р. С., Осипова Т. Ю., Ващенко А. М. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник. К.: Знання, 2007. 341 с.
17. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. 3-тє вид., перероб. і доп. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 232 с.
18. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі педагогічного знання. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2022. Випуск 4. С. 5-10. <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-4-5-10>
19. Ярмаченко М. Д. (ред.) Педагогіка: підручник. К.: «Вища школа», 1986. 544 с.

References:

1. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021) *Basic component of preschool education (State Standard of Preschool Education)*. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].
2. Vyshnevskiy, O. I. (2006). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky: navchalnyi posibnyk [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy: the study guide]*. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].
3. Volkova, N. P. (2007). *Pedahohika: navchalnyi posibnyk [Pedagogy: a study guide]*. Kyiv, Akademvydav. [in Ukrainian].
4. Haluziak, V. M., Smetanskyi, M. I. & Shakhov, V. I. (2006). *Pedahohika: navchalnyi posibnyk [Pedagogy: a study guide]*. Vinnytsia: Derzhavna kartohrafichna fabryka. [in Ukrainian].
5. Halchenko, V. M. (2011). *Psykholohichni chynnyky rozvytku vynakhidlyvosti u ditei doshkilnoho viku [Psychological Factors of Inventiveness Development in Preschool Children]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
6. Melnychuk, O. S. (Eds.) et al. (2003). *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. T. 4: N-P [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 volumes. Volume 4: N-P]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Melnychuk, O. S. (Eds.) et al. (2012). *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. T. 6: U-Ya [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 volumes. Volume 6: U-Ya]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Zaichenko, I. V. (2008). *Pedahohika. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchychk pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [Pedagogy. A guide for students of higher pedagogical educational institutions]*. Kyiv: Osvita Ukrainy. [in Ukrainian].
9. Kononko, O. L. (Eds.). (2003). *Komentar do Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity v Ukraini: naukovo-metodychnyi posibnyk [Comments to the Basic Component of Preschool Education in Ukraine: a scientific and methodical guide]*. Kyiv: Redaktsiia zhurnalu «Doshkilne vykhovannia». [in Ukrainian].
10. Kostiuk, H. S. (1989). *Navchalno-vykhovnyi protses i psykichnyi rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of the individual]*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Kuzminskyi, A. I. & Omelianenko, V. L. (2008). *Pedahohika: pidruchnyk [Pedagogy: the guide]*. Kyiv: Znannia-Pres.
12. Lytvyn, A. & Matseiko, O. (2013). *Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy» [Methodological foundations of the concept of «pedagogical conditions»]*. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 4, 43-63. [in Ukrainian].
13. Lokhvytska, L. V. (2000). *Formuvannia piznavalnykh interesiv ditei starshoho doshkilnoho viku v navchalno-ihrovomu seredovyshchi [Formation of cognitive interests of senior preschool children in educational and game environment]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
14. Maksymiuk, S. P. (2005). *Pedahohika: navchalnyi posibnyk [Pedagogy: the study guide]*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
15. Prokoliienko, L. M. (1979). *Formuvannia dopytlyvosti u ditei doshkilnoho viku [Forming curiosity in preschool children]*. Kyiv. [in Ukrainian].
16. Semenova, A. V. (Eds.), Hurin, R. S., Osypova, T. Yu. & Vashchenko, A. M. (2007). *Osnovy psykholohii i pedahohiky: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of psychology and pedagogy: a study guide]*. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].

17. Fitsula, M. M. (2013). *Pedahohika: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh pedahohichnykh zakladiv osvity [Pedagogy: a study guide for students of higher pedagogical educational institutions]*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. [in Ukrainian].

18. Khrykov, Ye. M. (2022). Pedahohichni umovy v strukturi pedahohichnoho znannia [Pedagogical conditions in the structure of pedagogical knowledge]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: «Pedahohichni nauky» – Bulletin of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University. Series: «Pedagogical Sciences»*, 4, 5-10. <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-4-5-10>

19. Yarmachenko, M. D. (Eds.) (1986). *Pedahohika: pidruchnyk [Pedagogy: a study guide]*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].